

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Borúra derű

(A Magyar Tudományos Akadémia jelmondatának születése)

Szemere Pál Pesten, 1817. november 11-én kelt levelében írja Kazinczy Ferencnek, hogy meglátogatta Helmeczi Mihályt, s „két új szót” vitt neki „vásári ajándéku”: „B o r u é s D e r ü. [Bekezdés.] *Az idén olyan jó ürmös lesz, hogy derüre borúra isszuk*, monda Fáy Mózsés bátyám. Doctor Forgó hasonlóképen egy iszósról [!]: derüre borúra issza a’ bort. Így a’ Mikóházán hallott b o r u sanctionálva lehetne, annyival inkább, mivel az már nyomtatásban is olvastathatik. Fáy András verseit folytatja ezen cím alatt: Fris Bokréta. Az általam felvitetendő példány 81. lapján fogja találni Kedves Uram Bátyám: [Bekezdés.] Im csak derülni lássam komor *borúdat*.” (KazLev. 15: 349 — A verseskötet teljes címe: Friss Bokréta, mellyel Hazájának kedveskedik Fáy András. Pesten, 1818. Trattner János Tamás betűivel ’s költségével.)

Az idézett vers címe és teljes szövege a következő:

A’ Hazához

Most — midőn Hazám bús egének
 Bízta nyílik szép hajnala,
 Oszol a’ sűrű köd, melly hegyének
 Szent bérczein mélyen fekszik vala;
 A’ komor éj’ setéte szétterül,
 Rózsás szürkület váltja-fel azt,
 A’ vak homály nyájas fényre derül,
 ’S minden keblet édes remény dagaszt:

Szún a' fülsértő rekedt ének
 A' baglyaké és denevéreké,
 'S fülmile [!] zeng a' szebb nap' költének —
 Most — én magam vesztegeljek é?
 'S kit kit izzasztván a' köz édes teher,
 Ne döngessem Diogénnel hordómat?
 Nem Hazám, vétkes ki most hever
 'S tethetvén nem tesz! bírja átkomat!
 Im, csak derülni lássam komor borúd,
 — Magamnak nem szükség fénylenem —
 Lássam vígan zöldelni koszorúd,
 Vedd eróm, vedd életem, vedd mindenem!

A versben tulajdonképp már benne foglaltatik az az eszme, amelyet majd jelmondatával a Magyar Tudós Társaság kíván kifejezni.

Szemere levélbeli tudósításából kiviláglik, hogy a szókapcsolat és elemei, a *borúl*-ból a *ború*, illetve a *derül*-ből a *derű* Fáy András körében, mégpedig, úgy látszik, fehérasztal mellett keletkeztek.

Egybecseng ezzel a tartalommal a szókapcsolat következő felbukkanása Kazinczy triásza harmadik tagjának, Kölcsey Ferencnek Csekén, 1822. december 7-én írt és az „Aspasia” című irodalmi évkönyvben Pesten, 1824-ben megjelent „Bordal”-a. A költemény kezdő és záró sorai így hangzanak:

Igyunk derűre,
 Igyunk borúra,
 Ugy is hol kedvre,
 Ugy is hol búra
 Fordúl az élet.

A költemény kéziratát Kölcsey Szemerének küldte el, aki eljuttatta az említett évkönyvbe. (Vö. Kölcsey Ferenc összes művei. S. a. r. SZAUDER JÓZSEFNÉ és SZAUDER JÓZSEF. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1960. 1: 97—8, 1292, és 3: 292.)

Ilyen irodalmi és nyelvi előzmények után került sor arra, hogy az 1830-ban megalakult Magyar Tudós Társaság jelmondatot válasszon magának, amelyről először a társaság kis (v. heti) gyűléseinek jegyzőkönyvéből értesülünk. Az 1831. december 12-én, „Mélt. Gróf Teleki József Főispán Úr előülése [elnökle] alatt” lezajlott gyűlés jegyzőkönyvében ezt olvashatjuk: „Szokása lévén a' tudós egyesületeknek valamely jelszóval élni czimeik mellett, a' mélt. Elölülő Úr most, munkába lévén a' Társaság petsétje is, felszólítja a' Tagokat, hogy egy illetén, illő, rövid magyar jelszóról elmélkednének.” (MTA Könyvtára. Kézirattár. K 1389. Kis Gyűlések Jegyzőkönyve 1831. 194. pont).

A jelige kiválasztásáról az 1831. december 27-én tartott gyűlés döntött „méltóságos Gróf Teleki Josef Fő Ispán előlül[ése] alatt”: „Jelen voltak: mélt. Gróf Széchenyi István, másodelölülő. Jankovich Miklós tiszteleti Tag. Döbrentei Gábor, Titoknok. Rendes Tagok: Bugát Pál, Gebhardt Ferencz, Imre János, Petrovics Fridrik, Schedel Ferencz, Schuster János, Vörösmarty Mihály, Helmecci Mihály.” S íme a döntés: „Felvétetvén a T. Társaság jelszavának ügye a kis ülés ebben állapotott meg: Határozásba megyen: »Borúra derű«” (uo. 214. és 215. pont).

A Társaság évkönyve a határozat megszületéséről az alábbiakat adja elő: „Elfogadtatván a' másodelölülő úr által javasolt czímere a' Társaságnak, abba jelszóul Decemb. 27d ezen ajánlottak közül »sikerre« »győzőn a' mi jobb« »vezető nem vezér« »borúra derű«, 'st szavazat' többsége az utolsó választotta” (MTAÉvk. I. 1833. 77, Hétí ülések 1831—1832).

Vagyis: a másodelölülő úr, gróf Széchenyi István (l. fent a jegyzőkönyvet) javasolta a Társaság címerét (l. erről még alább), a címerbe jelmondatként pedig a tagok által ajánlott változatok közül, az ülés szótöbbséggel, a *borúra derű*-t fogadta el. A Társaság hivatalos iratai tehát a jelige szerzőjét, illetve ajánlóját nem nevezik meg.

Mindezt azért kellett hangsúlyoznom, mert VISZOTA GYULA az évkönyv szövegét — tévesen — úgy értelmezte, hogy a jeligét Széchenyi ajánlotta (VISZOTA GYULA, A M. Tud. Akadémia címere: AkÉrt. 1904: 6), majd az ő nyomán e véleményt DIVALD KORNÉL megismételte (DIVALD KORNÉL, A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Bp., 1917. 52), újabb időben pedig, a forrás ellenőrzése nélkül, RÓZSA GYÖRGY az állítást kritikátlanul átvette, és napjainkig tovább örökítette reprezentatív, közkézen forgó kiadványban is. (RÓZSA GYÖRGY, A Magyar Tudományos Akadémia allegóriája: MTud. 1965: 802, Uő. in: A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században. Szerk. SZABÓ JÚLIA, MAJOROS VALÉRIA. MTA Művelődéstörténeti Kutató Intézet. Bp., 1992. 26. Katalógus a Magyar Nemzeti Galériában 1992. március-júniusban rendezett kiállításához.) Holott TOLNAI VILMOS már 1924-ben rámutatott VISZOTA és DIVALD tévedésére, s ő Vörösmartyt jelölte meg a jelmondat szerzőjének, mégpedig Széchenyi Istvánnak Tasner Antalhoz 1850. szeptember 7-én írt levele alábbi mondata alapján: „Én mondám: Magyarország *lesz*, Vörösmarty: Borúra derű”, és véleményét így összegezte: „Nyilvánvaló, hogy a jelige nem Széchenyitől való, de ő ajánlotta kedves költőjének találó mondását, mely velősen magába foglalja Széchenyi politikai hitvallását s az ezt ábrázoló akadémiai címer eszmei tartalmát is.” (TOLNAI VILMOS, Borúra derű: MNy. 1924: 26).

TOLNAI következtetését megkérdőjelezem. Az előzményekből ugyanis nyilvánvaló, hogy az akkor másfél évtizede alakuló, irodalmi körökben feltétlenül ismeretes szókapcsolatot (illetőleg annak variánsait) kollektíve öntötték végső formába a december 27-i gyűlésen résztvevők — köztük Széchenyi és Vörösmarty mellett valószínűen Döbrentei, Helmecezi, Schedel —, s vitték diadalra az így megalkotott jelmondatot. Ez lehet egyúttal az oka annak, hogy a jegyzőkönyvek nem említik a javaslattevőt.

Nem perdöntő a kérdésben véleményem szerint az, hogy Vörösmarty a feltehetően 1831 decembere és 1832 ősze között írt „Kincskeresők” című szomorújátékában, az egyik szereplőt Zágonyt így beszélgeti: „Tréfálsz, uram; de légy nyugodt; idővel / Derűre változik még a’ ború.” (Vörösmarty: ÖM. Kritikai kiadás 9: 212, 911, 955. Vörösmarty kéziratában a *Derűre Derűl*-ből javítva.) Sem pedig az, hogy Széchenyi az 1831-ben írt (de csak 1833-ban kiadott) Stádiumban már visszájára fordítva alkalmazza a jelmondatot, mégpedig így: „védangyalunk..., ha egyszer elhagy, »borúra fordul a’ derű«, mert ezek az adatok inkább visszhangjai, mint előkészítői a gyűlésen sikerre juttatott jelmondatnak.

A jelmondat több, Széchenyi által megrendelt, képzőművészeti alkotáson szerepel. Közülük a Johann Ender bécsi festőnek A Magyar Tudós Társaság allegóriáját megjelenítő monumentális festményét Széchenyi 1834-ben adományozta a Társaságnak. Az adományozásról az 1834. június 4-én tartott ülés jegyzőkönyve ezt írja: „A Mélt. Másodelőülő úr jelenti, hogy a’ társaságnak, tereme’ számára Ender János bécsi képiro legújabb festvényével kedveskedik, mely a’ társaság’ czimerét tevő allegorikai ábrázolatot mutatja. — Ezt a’ társaság háladatossága’ buzgó kijelentése mellett a’ teremben felfüggeszteni, és a’ nagy gyűlést a’ maga idejében ezen nagy becsű ajándékról tudósítani, rendeli.” (I. MTA Könyvtára. Kézirattár. A’ Magyar Tudós Társaság’ Héti ülései’ Jegyzőkönyve. 1834. 201. pont). Johann Ender rajza alapján az ugyancsak bécsi Franz Stöber acélmetsző készítette a Magyar Tudományos Akadémia címereként számontartott acélmetszetet, amely A Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek címlapjait vignetta formában díszíti. (L. MTAÉvk. 1833—1840.)

Időközben a jelmondatot nyelvi szempontból támadás érte, amelyre CZUCZOR GERGELY válaszolt 1834-ben „Újítás a nyelvben” című cikkében: „Egyvalaki nem rég helytelen néven vevé a’ tud. társaságnak derű és boru szavait, de okkal nem erősítvén visszatetszését. Azért ellene nem, de a’ szavak mellett kikelek” — írta, majd a szavak képzésére szokásban lévő analógiákra hivatkozva, védelmélt ezzel zárta: „nem látom okát, miért ne lehetne a’ derül és borul igékből analogia szerint derű és boru főneveket következtetni, ’s amazt serenum, ezt nubilum latin szavak’ kifejezésére divatba hozni. Borúra derű, post nubila Phoebus.” (TudT. 2: 22).

A *borúra derű* hamarosan helyet kapott a XIX. század első felének legjobb szótárában, a Vö-rösmarty Mihály és Schedel (Toldy) Ferenc szerkesztette zsebszótárban a *Ború* szócikkben ezzel a német értelmezéssel: 'auf Regen Sonnenschein' (Tzs. 1: 82).

Az Akadémia nagyszótárában pedig így alakult a *ború*, *boru* című szócikk: „Felhő, vagy köd okozta homály, mely mintegy takaróképen a' tiszta eget és nap világát elborítja. Ellentéte: *derű*. Innen: *borúra derű*, felhős, ködös, szomorú idő után tiszta, világos, derült idő. *Ború után derült az ég*. Népdal. Használjuk szellemi, kedélyi állapotra is általvéve:

»Igyunk derűre, igyunk borúra
 Úgy is hol kedvre, úgy is hol búra
 Fordul az élet.« Kölcsey” (CzF. 1: 759)

Befejezésül egy, a szakirodalomban közöletlen kisgrafikai alkotásról szólok, amely mintegy lezárja a jelmondat feliratos történetét. Antikváriumban találtam, az MTA Főtitkári Hivatala által egykor kiselejtezett kötet elülső, belső kötéstáblájára ragasztva.

A Morelli G. által jegyzett fametszet a Johann Ender — Franz Stöber-féle acélmetszet másolata, s miként azon, itt is a felirat: *Borúra derű!* 1831. A vignetta „A Magyar. Tud. Akadémia Főtitkári Hivatala” számára készített exlibris. (L. a 2. sz. mellékletet.)

1. sz. melléklet

Franz Stöber acélmetszete

2. sz. melléklet

Morelli Gusztáv fametszete

Morelli Gusztáv (Pest, 1848. febr. 15. — Bp., 1909. márc. 21.) fametsző volt. Munkácsy képeinek fametszetű reprodukálásával tűnt fel. 1869-ben Párizsba, majd Londonba ment, 1872-ben tért haza. 1873-ban az Iparművészeti Iskola tanára lett. Külföldi kiállításokon számos kitüntetést kapott, nagy mesterségbeli tudással végzett munkássága azonban kizárólag reprodukív volt. 1895-ben a Feszty-körkép négy és fél-méter hosszú fametszetét készítette el. A szóbanforgó fametszete feltehetően hazatérte, 1872 után keletkezett. (Morelli Gusztáv munkásságára bővebben l.: ULRICH THIEME — FELIX BECKER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. 25. Bande, Leipzig, 1931. 136; *Művészeti Lexikon*. Főszerkesztők ZÁDOR ANNA és GENTHON ISTVÁN. Harmadik kötet, Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 379.) — Morelli személyének és munkásságának azonosításában dr. Knapp Éva irodalom- és művelődéstörténész volt segítségemre. Fáradozását ezúttal is hálásan köszönöm.

ÉDER ZOLTÁN